

चिठी कथामा सीमान्तीयता

ईश्वरा पौडेल

उपप्राध्यापक

नेपाली विभाग, भोजपुर बहुमुखी क्याम्पस, भोजपुर, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाल

Email: ishwaraojha@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.3126/dristikon.v10i1.34582>

लेखसार

प्रस्तुत लेख 'चिठी' कथामा सीमान्तीयता' भन्ने शीर्षकमा केन्द्रित छ। यो लेख 'चिठी' कथाभित्र रहेको तत्कालीन समाजको वर्ग, जाति, धर्म र सांस्कृतिक यथार्थहरू के कस्ता थिए ? भन्ने समस्यामा केन्द्रित रही विश्लेषण गर्नु यस लेखनको उद्देश्य रहेको छ। यस लेखमा सामग्रीको विश्लेषणका निमित्त निगमनात्मक विधि र तथ्यको प्रस्तुतीकरणमा वर्णनात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ। यहाँ वर्गगत रूपमा उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई सीमान्तकृत बनाएको छ। यहाँ लिङ्गगत रूपमा पुरुषवर्ग शोषक र महिलावर्ग शासित अवस्थामा छन्। जातिगत रूपमा उच्च जातिले तल्लो जातिलाई पशुवत् व्यवहार गरेको छ। यहाँ धर्मका नाममा र संस्कृतिका नाममा गरिव, महिला र तल्लो जातिलाई शासक वर्गले अपमान गरेको छ। तत्कालीन समयको समाजमा सामाजिक न्याय कायम हुन सकेको छैन भन्ने निष्कर्ष रहेको छ। 'चिठी' कथामा चित्रित वर्गीय समाज उच्च वर्गले तल्लो वर्गलाई विभिन्न ठाउँमा नियन्त्रणमा राखेको र अधीनस्थ बनाएको छ। यहाँ जातीय रूपमा उच्च जातिको हैकम र प्रभुत्व रहेको हुनाले त्यसको चेपुवामा निम्न जाति परेको देखिन्छ। यसबाहेक लैङ्गिक रूपमा पनि पुरुषले महिलामाथि आफ्ना नियम लादेका छन् र थिचोमिचो गरेका छन्। यहाँका सीमान्तकृत पात्रहरूको अवस्था टीठलाग्दो छ र यिनीहरू माथिल्लो जाति र वर्गको नियमन र नियन्त्रणमा पराधीन रहेको र समतामूलक समाजको निर्माण हुन नसकेको अवस्था देखापर्छ।

शब्दकुञ्जी : अधीनस्थ, पितृसत्ता, समतामूलक, सीमान्तकृत, हैकमवाद

विषय परिचय

चिठी कथा पुण्यप्रसाद खरेलद्वारा लिखित यथार्थवादी कथा हो। यो कथा समसामयिक साभ्ना कथा (२०४१) मा प्रकाशित रहेको छ। कथाभित्र खरेलले तत्कालीन नेपाली समाजको वास्तविकताको चित्रण गरेका छन् र नेपाली समाजमा भएका असमानता र विभेदको खाडलमा रहेका सीमान्तकृत पात्रहरूको नाजुक अवस्था प्रस्तुत गरेका छन्। उनका कथामा नेपाली समाजभित्र वर्ग, लिङ्ग, जाति, धर्म, संस्कृति आदिमा रहेको विभेदपूर्ण अवस्थाले समतामूलक समाज निर्माणमा बाधक तत्त्व रहेको यथार्थ चित्रण भएको छ। समाजमा केवल नीति र नारामा रहेको सामाजिक परिवर्तनलाई वास्तविकतामा उतार्न नेतृत्व लिने नारी पात्रको दृढता र यसले समाजमा ल्याएको परिवर्तनको सङ्केतले यस कथाको कथ्य निर्मित भएको छ।

चिठी कथाको कथानक शिक्षित बाहुनकी छोरी अस्मिता छत्रे दमाईका छोरासँग अन्तर्जातीय विवाह गरी गाउँबाटै भागेपछि आरम्भ हुन्छ। अस्मिताको बाबु मोहन प्रगतिशील र अग्रगामी सोच भएको नेता भएकाले समाजमा परिवर्तनगामी भाषण गर्दै हिँड्छ तर उसको भाषण समाजका अन्य व्यक्तिहरूलाई पटकै मन परेको छैन। अस्मिता दमाईसँग भागेपछि अज्ञात व्यक्तिले अध्यक्षज्यूलाई सम्बोधन गरी लेखिएको चिठीभित्र छोरीले इज्जतमा दाग लगाएको र सामाजिक प्रतिष्ठा सकिएको भन्ने वाक्यले उसलाई असह्य चोट पर्छ। अस्मिताले पनि

आफूले गरेको निर्णयले तत्काल परिवारभित्र ठेस लागेको र सामाजिक प्रतिष्ठामा आँच आए पनि ऊप्रतिको माया र सद्भाव टुटेको भए पनि भोलिको समाजलाई जातीय विभेदबाट रोक्न र समतामूलक समाज बनाउने बाटोमा अग्रसर गराउन आफू सङ्घर्षशील रहेको बेहोरा हुन्छ। यो चिठी पढेपछि भने एकाएक मोहनले निर्णय परिवर्तन गर्छ र भोलिका लागि तय गरेको कार्यक्रममा सक्रिय सहभागी हुने निर्णय गर्छ। मोहनले छोरीको आकृति देशभक्त लक्ष्मीमाई र जागृतियुक्त फिल्मकी नायिकाका रूपमा देखेपछि कथा समाप्त हुन्छ। यस लेखमा खरेलको यही चिठी कथामा रहेको सीमान्तीयताको विश्लेषण गरिएको छ।

अध्ययनको औचित्य र महत्त्व

साहित्यको सीमान्तीयता सम्बन्धी अध्ययन उत्तरवर्ती साहित्य चिन्तनको महत्त्वपूर्ण पक्ष मानिन्छ। यसले साहित्यका माध्यमबाट समाजका निम्न तथा पराधीन वर्गका यथार्थको चिरफार गर्छ। 'चिठी कथामा सीमान्तीयता' शीर्षकमा तयार पारिएको प्रस्तुत लेखमा पुण्य खरेलद्वारा लिखित चिठी कथाभित्र रहेको नेपाली समाजको यथार्थता तथा सीमान्तीयताको वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय स्थिति के कस्तो छ? भन्ने कुरालाई मुख्य समस्या मानिएको छ। यस समस्याको उत्तर खोज्ने क्रममा यहाँ तत्कालीन नेपाली समाजभित्र रहेको वर्गगत, लिङ्गगत तथा जातीय सीमान्तीयताको अवस्थाको खोजी गर्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको छ।

सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक पक्षमा विश्वमा पर्याप्त अध्ययन भएको भए पनि नेपाली भाषामा यस्तो लेखनको कमी रहेको छ। नेपालीमा सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक पक्षमा ऋषिराज बराल, तारालाल श्रेष्ठ, ताराकान्त पाण्डेय, मोहनराज शर्मा, राजेन्द्र सुवेदी, अभि सुवेदी आदिले कलम चलाएको देखिन्छ भने यसको प्रायोगिक पक्षमा स्नातकोत्तर अनुसन्धान तथा फाट्टफुट्ट लेखहरू मात्र प्रकाशित छन्। यस्ता लेखनले सीमान्तीयताको सैद्धान्तिक आधार स्पष्ट पार्न खोजेका छन् र आख्यानत्मक कृतिको सीमान्तीय विश्लेषण गरेका छन्। त्यसैले यो लेख तयार पार्न यिनले सामान्य सहयोग पुऱ्याएका छन् तर पुण्य खरेलका कथामा सीमान्तीय अध्ययन हुन बाँकी रहेको हुनाले यो लेख लेख्ने आवश्यकता रहेको छ। पुण्य खरेलका कथाहरूका बारेमा भविष्यमा अध्ययन गर्ने र साहित्यको सीमान्तीयताका विभिन्न पक्षका आधारमा अध्ययन गर्ने अध्येता-लेखकहरूलाई यस लेखबाट सहयोग पुग्ने ठानिएको छ। सीमान्तीय दृष्टिले पुण्य खरेलको चिठी कथाको अध्ययन गरिएको र कथामा प्रयुक्त पात्रको भूमिका र अवस्थाका आधारमा नेपाली समाजको सीमान्तीय स्थितिको विश्लेषण गरिएको हुनाले यस लेखको औचित्य पुष्टि हुन्छ।

सैद्धान्तिक परिचय

सीमान्तीयता अङ्ग्रेजी शब्द Sabaltern को नेपाली रूपान्तर हो। यसको अर्थ निर्धा, निमुखा, दबिएका, हेपिएका र ओभेलमा परेका भन्ने हुन्छ (बराल, २०७३, पृ.१७२)। सीमान्तीयताले हरेक हिसाबले तल्लो दर्जाका व्यक्ति, समूह वा समुदायलाई जनाउँछ। प्रभुत्वशाली र शक्तिसम्पन्न मानिसहरूले निमुखा, गरिब र आवाजहीनहरूको परिचय समाप्त पारेका सन्दर्भमा सीमान्तीयताको अवधारणाको विकास भएको हो। अधिकारसम्पन्न कुनै जाति, वर्ण, लिङ्ग, क्षेत्र आदिले आफ्नो स्वार्थ सिद्ध गर्नका लागि अर्को जाति लिङ्ग, वर्ण आदिलाई इतिहास, संस्कृति र पहिचानको अवसरबाट वञ्चित गरेको सन्दर्भ खोतल्न प्रारम्भ भएको सीमान्तीयताको मुख्य चिन्तन ग्राम्सीका मान्यतामा केन्द्रित छ। ग्राम्सीको प्रभुत्व सम्बन्धी अवधारणाले सीमान्तीयताको बलियो जग हालेको छ। ग्राम्सीले इतिहासविहीन समूहका लागि प्रयोग गरेको यो शब्द गुहाले औपनिवेशिक साम्राज्यले थिचिएका भारतीयहरूका लागि प्रयोगमा ल्याएको र स्पिभाकले बोल्न वा विद्रोह गर्न नसक्ने महिलालाई जनाउन प्रयोग गरेको प्रष्ट हुन्छ।

“ग्राम्सीले अधि सारेको प्रभुत्व/वर्चस्वको अवधारणाले प्रभुत्वलाई भौतिक र विचारधारात्मक उपकरणहको गठजोड मान्दै यसका आडमा प्रभुत्वशाली वर्गले आफ्नो शक्तिसत्ता कायम गर्छ भनेको छ (पाण्डेय, २०७३, पृ. ४३)। फुकोको शासकीय स्वरूपमा परिवर्तन भए पनि शक्तिको नियन्त्रणमा उत्पादिन र प्रसारित भएको हुनाले ज्ञान पनि स्वाधीन र स्वतन्त्र छैन भन्ने तथ्य सर्वस्वीकार्य छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ३४-३५)। विमर्शको अवधारणामार्फत फुकोले विमर्शलाई शक्ति निर्माण गर्ने साधन र ज्ञानलाई माध्यम मान्दै विमर्शका माध्यमले कुनै पनि शक्ति सक्रिय र स्थापित हुन्छ, भन्ने मान्यता राखेका छन् (गिरी, २०७०, पृ. ३२)। फुकोको यो विचार पनि शक्तिशाली वर्गले शक्ति र ज्ञान दुवै माध्यमबाट कमजोरलाई शासित पार्दछ, भन्ने कुरामा केन्द्रित छ। यसबाहेक सीमान्तीयता सम्बन्धी चिन्तनको विकासमा कार्लमार्क्स, ग्राम्सी, एरिक, हब्सवान्, एर्डवार्ड पाल्मर, थोम्पसन, जेम्स स्कोर्ट, रोलावार्थ, हाइडेगर, एडवार्ड सइद जस्ता विद्वान्को योगदान रहेको छ। आज सीमान्तीयताले प्रभुत्वहीन र निम्न वर्गका सबै मानिसको समूहलाई बुझाउँछ।

साहित्यमा सीमान्तीयताको अध्ययन गर्दा सीमान्तीयकृत पात्रको सामाजिक तथा सांस्कृतिक अवस्थाको अध्ययन हुन्छ। कृतिमा यस्ता पात्रहरूको कृतिगत पहिचान गरी तिनको स्थिति, अवस्था, गतिविधि, जीवन, घटना, परिवेश, चरित्रचित्रण आदि केकस्तो छ भनेर हेर्दा सीमान्तीयताको खोजी हुन्छ। यसमा सीमान्तीय पात्रप्रतिको लेखकीय दृष्टिकोण र लेखकले आफ्ना कृतिमा तिनको प्रतिनिधित्व कसरी गराएको छ, भन्ने कुराको समेत निकर्षो ल हुन्छ (शर्मा, २०७०, पृ. ३२०)। सीमान्तीयताको अध्ययनको प्रमुख आधार भनेको वर्ग हो। वर्गीय समाजमा शासक र शासित गरी दुई वर्ग हुन्छन्। शासित वर्गमा पनि उत्पीडित रहेका वा हेपिएका वर्ग र शोषण तथा उत्पीडनको विरुद्धमा सामूहिक रूपमा आवाज उठाउने सचेत जनवर्ग गरी दुई थरि उपवर्ग हुन्छन्। उत्पीडनमा परेका यी दुवै सीमान्तकृत उपवर्ग हुन् (बराल, २०७३, पृ. १८३-१८४)। साहित्यमा यस्ता वर्गको उपस्थिति, भूमिका र अवस्थाको अध्ययन नै सीमान्तीय अध्ययनको मुख्य आधार हो। लिङ्गीय दृष्टिमा सीमान्तीयताको नयाँ चिन्तनको धरातल गायत्री स्पिभाकले खडा गरेकी हुन्। लैङ्गिक दृष्टिले अध्ययन गर्दा साहित्यिक कृतिभित्र उपस्थित लैङ्गिक सीमान्तकृत पात्रको चेतना, अवस्था र सामाजिक भूमिकाको विश्लेषण गरिन्छ भने जातीय दृष्टिले अध्ययन गर्दा उच्च जातिले निम्न वा सीमान्तीय जातिलाई आफ्नो ज्ञान र शक्तिले अधीनस्थ पारेर राखेको तथ्य तथा जातीय दृष्टिले साहित्यिक कृतिमा प्रयुक्त सीमान्तीय पात्रहरूको प्रतिनिधित्व र पहिचान कसरी भएको छ, भन्ने कुराको अध्ययन हुन्छ। यसबाहेक सीमान्तीयतामा जातीय पहिचान, प्रतिनिधित्व तथा प्रतिरोध चेतनाको पनि अध्ययन हुन्छ।

शोधविधि तथा सामग्री

चिठी कथामा 'सीमान्तीयता' शीर्षकको प्रस्तुत आलेखमा पुण्य खरेलद्वारा लिखित विवेच्य कथाभित्र तत्कालीन समयमा नेपाली समाजको यथार्थता तथा वर्गगत, लिङ्गगत, जातिगत सीमान्तीय अवस्था के कस्तो छ? भन्ने समस्यामा केन्द्रित रही तत्कालीन नेपाली समाजभित्र रहेको वर्ग, लिङ्ग तथा जातिको सीमान्तीय अवस्थाको विश्लेषण गरी निष्कर्षमा पुग्नु यस लेखको उद्देश्य रहेको छ। यस लेखका लागि सामग्री सङ्कलन गर्न मूलतः पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ। पुस्तकालयबाट प्राप्त विवेच्य कथा र कथाका सीमान्तीय अध्ययन सम्बन्धी विषयगत सैद्धान्तिक तथा सीमान्तीयताको प्रायोगिक अध्ययन भएका सामग्रीको खोजी गरिएको छ। यस आलेखमा सीमान्तीयताका प्रचलित मान्यताका आधारमा चिठी कथाको सीमान्तीयताको अध्ययन गरिएको हुनाले मुख्यतः निगमन विधिबाट सामग्रीको विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखमा वर्तमानमा स्थापित सिद्धान्तका आधारमा विषयको व्याख्याविश्लेषण भएको हुनाले लेख प्रस्तुतीकरणमा वर्णनात्मक विधि प्रयुक्त भएको छ। यहाँ

सीमान्तीय अध्ययनका पहिचान, प्रतिनिधित्व, प्रतिरोध जस्ता पक्षहरूको विश्लेषण गरिएको छैन। प्राप्त साक्ष्यका आधारमा चिठी कथाका रहेको वर्गीय, लैङ्गिक र जातीय सीमान्तीयताको मात्र विश्लेषण गरिएको छ। यस लेखमा आकारगत सीमाका कारण विषयको विस्तारित व्याख्या नगरी सङ्क्षेप विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ।

परिणाम तथा छलफल

चिठी कथाको सीमान्तीय विश्लेषण

चिठी कथामा विभिन्न हिसाबले विभेदपूर्ण सामाजिक अवस्था रहेको छ। यस उपशीर्षकमा कथामा रहेको वर्गीय, जातीय र लैङ्गिक दृष्टिले सीमान्तीयताको विश्लेषण गरिएको छ। यहाँ कथाबाट प्राप्त भएका उदाहरणलाई प्रमाणका रूपमा राखेर तिनको तार्किक पुष्टि गरिएको छ।

वर्गीय सीमान्तीयता

चिठी कथाभित्र वर्गका आधारमा सामाजिक विभेद रहेको छ। नेपाली समाजभित्र उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई दमन र शोषण गरिएको छ। विशिष्ट भौगोलिक परिवेशमा जातजाति, धर्म संस्कृति, वर्ग, भाषा भौगोलिक विकटता आधारमा सीमान्तकृत मानिसहरू दमनमा परेका हुन्छन् (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ११)। चिठी कथामा बाहुनको परिवार आर्थिक रूपमा उच्च र छत्रे दमाईको परिवार निम्न र निरीह छ। यहाँ अस्मिता र मानेको प्रेममा यही सामाजिक वर्गीय परिवेश तगारो बनेको छ र उनीहरूले भागी विवाह गरेपछि पनि सोही वर्गीय वैचारिक धरातलमा रहेर समाजले आलोचना गरेको छ। यहाँका धनी र उच्च वर्गका मानिसहरू राम्रो, सम्म परेको स्थानमा बसोबास गर्छन् भने गरिबहरू विपन्न छन् र उनीहरू पाखो र सुख्खा रहेको अकरिलो तथा फोहोर ठाउँमा जीवनयापन गर्छन्। तलका उदाहरणले यस तथ्यको पुष्टि गर्छन् :

(१) मानेका सब नातेदारका घरहरू कस्ता रुखसुखा ठाउँमा प्याङ्खरमा स्याल कुद्ने पाखामा मात्र !...सब भुप्राहरू ! भुप्रावरिपरि सुँगुरका खोर !...सुँगुरहरू ! फोहोर...मैलाधैला भुत्राभुत्रामा बग्नेन्ती भुराभुरीहरू ! (शर्मा र सुवेदी, २०४१, पृ. २३२)

(२) जातपातको कुरा गरेको दिन उसले यस्ता गरिबसँग विहेवारी गर्न हुन्छ त भनेको थिएन । यस्ता नातापाता सबै प्याङ्खरमा र स्याल कुद्ने ठाउँमा बस्नेहरूसँग विहेवारी स्वीकार्ने भनेको त थिएन नि । (पृ. २३२)

माथिको उदाहरण (१) मा माने गरिब र उसका आफन्त सबै गरिब रहेको विषय उल्लेख भएको छ। यहाँ उच्च वर्गको शोषणका कारण निम्न वर्गले उब्जनी हुने, समथर र पानीको स्रोत भएका जग्गाजमिनको उपभोग गर्न पाएका छैनन्। यहाँको छत्रे दमाई गरिब, निमुखा र वर्गगत रूपमा निम्नस्तरको नेपालीको प्रतिनिधि पात्र हो। मानेका आफन्तजनहरू पनि चेतनास्तर न्यून भएका परिवार हुन्। उनीहरूभित्र सानो परिवार खुसीको आधार, सरसफाइ, स्वस्थ शरीर र स्वस्थ दिमाग जस्ता कुराको ज्ञान पनि छैन। यी सबैको कारक तत्त्व भनेको गरिबी र अशिक्षा हो। यहाँ बाहुन परिवारले छत्रेको परिवारलाई मान्छेको वर्गभित्र राखेका छैनन्। गरिबहरूले आफ्ना बालबच्चाको गाँस, बास, कपास, स्वास्थ्य, सुरक्षाको व्यवस्था गर्न सकेका छैनन्। उनीहरू आर्थिक अभावका कारण फोहोर र भुम्राभाम्रा कपडा लगाउन बाध्य भएका छन्। तत्कालीन समयमा विपन्न नेपालीहरूले भोग्नु परेको पीडाको यथार्थ प्रस्तुति यहाँ चित्रण गरिएको छ। उदाहरण (२) मा नेपाली समाजमा रहेको वर्गीय चरित्र र यसको वास्तविकता देखाइएको छ। मान्छेले सिद्धान्ततः वर्ग उत्थानका मीठा भाषण गर्छ तर व्यवहारमा भने वर्ग उत्थानको सोचको विकास भएको छैन। कुनै पनि वर्ग कथाको पात्र मोहन परिवर्तनकारी नेता भएको हुनाले उसले समाज परिवर्तनका विचारहरू प्रस्तुत गरे पनि उसले व्यवहारमा आफ्नै छोरीले सो विचारलाई

व्यवहारमा ल्याउँदा भने अतासिएको छ । ऊ अरूका लागि विचार र चिन्तनको धाराप्रवाह खाका दिन सक्छ तर आफ्ना परिवारलाई त्यस्ता परिवर्तनगामी सिद्धान्तबाट निरपेक्ष राख्न चाहन्छ । उदाहरणमा यही भाव अभिव्यक्त भएको छ ।

कथामा चित्रित समाजले धनसम्पत्तिलाई माया र प्रेमभन्दा माथि राखेको छ । नेपाली समाजको आम धारणा भनेको वैवाहिक जीवनका लागि केटो खोज्दा धनी, सम्पन्न, उच्च ओहदाको जागिरे हुनपर्छ भन्ने हो । तत्कालीन समयमा विचार, बुद्धि, दूरगामी दृष्टि भएको, नैतिकवान् केटाले पनि सम्पत्तिका अगाडि भुक्नु पर्ने अवस्था 'चिठी' कथामा रहेको छ र यसले धनभन्दा विचार उच्च हुन्छ भन्ने विषयका विपक्षलाई प्रवर्द्धन गर्छ । नेपाली समाजमा आर्थिक स्थिति उच्च भए मान, मर्यादा, इज्जत उच्च ठानिन्छ । गरिव भएका कारण धनीसँग वैवाहिक सम्बन्ध गाँस्न नहुने वैचारिक मत यहाँ प्रस्तुत भएको छ । प्रगतिशील सोचाइ भएको मोहनले पनि आर्थिक अवस्था नभिलेका कारण छोरीले छत्रेको छोरसँग हिँडेकामा आपत्ति जनाउनुले यही कुरालाई प्रस्ट्याउँछ ।

वास्तवमा धनसम्पत्ति केही होइन भनेर सार्वजनिक अभिव्यक्ति दिने र अरुलाई मख्ख पार्ने मोहननै आन्तरिक रूपमा धनलाई र वर्गीय हैसियतलाई महत्व दिने मान्छेहरूको प्रतिनिधि पात्र हो । समाजमा अग्रगामी सोचले भाषण गर्नु तर छोरीले निम्न वर्गको गरिवसँग विहे गरेर भाषण साकार हुँदा भने मोहन मानसिक रूपमा विचलित भएको छ । उसले वैवाहिक सम्बन्धलाई अर्थसँग लगेर जोड्छ । त्यसैले 'चिठी' कथाको मोहनलाई हेर्दा मान्छेको सिद्धान्त र व्यवहार फरक हुने कुरा स्पष्ट छ, जस्तै :

(३) अझ आर्थिक पहल पनि उसका चिन्तित मनमा कुदे भैं गयो । दुई चार विगाहा जग्गा भए ! सहरबजारमा एउटा बस्न हुने घरसम्म भए !... उसकोआत्तिएर टट्टिएको मनले शीतल चौतारी खोजे भैं गयो । (पृ. ३२)

मोहनले आफ्नी छोरीले सुखसयलमा बस्न पाओस् भन्ने सोचेको हुनाले मोहनको मानसिकता सम्पत्तितर एकोहोरिएको प्रस्ट हुन्छ । भौतिक सम्पत्ति सुखसुविधाले मात्रै मानिसलाई सुखी बनाउँछ भन्ने नेपाली सोचाइ रहेको छ । सहरमा घर भएको र दुईचार विघा जग्गा भएको मानिससँग छोरीले विहे गरेकी भए मोहनको मनमा केही शान्ति र शीतलता हुन्थ्यो भन्ने आशय माथिको उदाहरणमा देखिन्छ । गरिव र केही नभएको मानिससँग छोरीले विहे गरेर जाँदा प्रगतिशील विचारको मोहनमा चिन्ता र अतास हुनुले यही कुरा प्रस्ट्याउँछ ।

अवरजन शोषित, दलित यावत् गरिवहरूको जमात हो । निमुखाहरूको जमात भएकाले यसको आफ्नो बोली वा आवाज हुँदैन (शर्मा, २०७०, पृ. ३१६) । तत्कालीन हिन्दू संस्कारयुक्त समाजले समाजका कुरीति र कुसंस्कारमाथि प्रतिकार गर्न सकेको अवस्था छैन । मान्छेले धर्मका नाममा मान्छेमाथि अमानवीय व्यवहार गरिरहेको छ । यहाँ मानवता हराएको धर्मान्धताको अवस्था छ र धार्मिक मूल्यमान्यताका आधारमा मान्छेमाथि कुव्यवहार गरिएको छ । यहाँका वर्गीय दृष्टिले सीमान्तीय पात्रहरू उच्च वर्गले बनाएका धार्मिक नियमका कारण पनि शोषित छन् ।

मान्छे लोभी, पापी, स्वार्थी, उपभोगवादी बन्नको मुख्य कारण नै धनसम्पत्ति हो । आर्थिक पक्ष उच्च हुँदा शीर ठाडो पार्ने र आर्थिक पक्ष कमजोर हुँदा इज्जतहीन हुन्छ भन्ने कुरा प्रतिगामी विचार हो तर यही विचारको हावी हुनाले समाजमा गरिवले अमानवीय व्यवहार भोग्नुपर्ने वास्तविकता रहेको छ । गरिवको छोरसँग छोरीले विहे गर्दा माइती पक्षको नाक काटिन्छ, र प्रतिष्ठामा आँच आउँछ भन्ने नीच विचार यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ । समाजभित्र हैकमवाद र उच्चवर्गको प्रतिनिधित्व मोहनको परिवार र उसका गाउँलेले गरेका छन् । यहाँ "दमनकारी शासकद्वारा निर्मित र सञ्चालित यी नियम, कानून, मूल्य र मान्यता निमुखामाथि थोपरिन्छ" भन्ने श्रेष्ठ

(२०६८, पृ.४०) को तर्क न्यायोचित छ। उच्च वर्गको व्यक्ति सधैं शासकका रूपमा शोषण गर्ने र निम्न वर्गको व्यक्ति शासित भएर जीवन गुजार्नुपर्ने नेपाली समाजको वर्ग विभेदको नमुना यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ। यहाँको दमाई पक्षका पात्रहरूसमाजका उत्पीडित वर्गका प्रतिनिधि हुन्। कथामा एउटा व्यक्तिले गरिब भएर भोग्नुपरेका व्यथालाई मार्मिक रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ। यहाँको मान्छेले सम्पत्तिलाई सर्वोशक्ति साधन सोच्यो तर “हातका मैला सुनका थैला के गर्नु धनले, साग र सिस्नु खाएको बेस आनन्दी मनले” (देवकोटा, २०५४, पृ.२२) भन्ने मान्यतालाई आत्मसात गरेको छैन। त्यसैले कथामा चित्रित समाजमा वर्गीय विभेद र अन्यायपूर्ण व्यवहार देखापर्छ।

लैङ्गिक सीमान्तीयता

चिठी कथाभित्र अस्मिता प्रमुख नारी पात्र हो। ऊ स्वतन्त्र निर्णय गरेर विवाह गर्न अगाडि बढेका कारण घरपरिवार र आफन्तबाट टाढिएकी छे। अस्मिताले अन्तर्जातीय केटो खोजेरउससँग विवाह गरी घर छोडेर भागेकी छे। यहाँ नेपाली परम्परा रीतिरिवाज र पितृसत्ताको निर्णयलाई नै अस्मिताले स्वीकार्नुपर्ने भाव रहेको छ, जस्तै :

(१) मैले त भैगो क्याम्पस स्याम्पस अब ! आई. ए. पढिहाली भनेकै होनि ! ...अर्की छोरी भए पनि त एउटीले त्यसो गरी पनि अब अर्कीलाई चाहिँ भन्नु...थुक्क राँडी, नपढाऊ भनेको ...स्वास्नीका कुरा चाहिँ सुन्नु हुने भए पो ! (शर्मा र सुवेदी, २०४९, पृ.२३०)

माथिको उदाहरण (१) मा छोरीलाई उच्च शिक्षा दिएर आफूले गल्ती गरेको महसुस गर्ने पुरुषप्रधान सोच बोकेकी नारीको अभिव्यक्ति रहेको छ। यहाँ लैङ्गिक रूपमा महिला पात्रहरूलाई कुनै पनि मन नपरेका गतिविधिको दोष लगाएर अपजस दिइएको देखिन्छ। पुरातनवादी सोच र संस्कारको वाहकका रूपमा देखिएकी मोहनकी आमाको यस अभिव्यक्तिले नारीलाई समाजमा पुरुष हैसियत र अधिकार प्रदान गर्नबाट रोक्ने र पुरुष सत्ताको संरक्षण गर्ने कार्य गरेको देखाउँछ।

मन परेको जीवनसाथी छानेर विवाह गर्नुलाई समाजले ‘पृथ्वी डुब्यो’ भनेको छ तर अस्मिताले डुबेको पृथ्वीलाई काँधमा राखेर समाज रूपान्तरणमा अग्रसर भएको कुरालाई स्वीकारेको छैन। तत्कालीन समयमा कुनै पनि स्त्रीले गरेको निर्णय अमान्य हुने तर पुरुषद्वारा गरिएको सोही निर्णय समाजमा स्वीकार्य हुने धारणा कथामा अभिव्यक्त भएको छ। बुभाएर (२०६०, पृ.८२) ‘नारीमाथि अधिकार जमाएर पुरुषले प्रसन्नताको अनुभव गर्दछ’ भन्छन्। कथामा महिलाहरूले आफ्ना अधिकारलाई एकातिर पन्साएर पुरुषको हैकमवादभित्र आफू समाहित भए खुसी हुने तर पुरुष सत्ता नारीले स्वनिर्णय गरेर अगाडि बढेकोमा दुःखी भएको छ। तत्कालीन समाजमा छोरी वर्गले समयमै घर आउनुपर्छ, सोधेर मात्रै घरबाट बाहिर निस्कनुपर्छ र अनुशासन कायम गर्नुपर्छ भन्ने मूल्यमान्यता रहिआएको र त्यसैको अभिव्यक्ति कथामा भएको छ, जस्तै :

(२) मोहनका बाबुआमा नातिनी एकछिन ढिलोसम्म घरमा आइपुग्दा ए बुहारी ! औँसीको रात होइन ? अस्मिता किन आइपुगिन है ? भन्थे । (शर्मा र सुवेदी, २०४९, पृ.२३२-२३३)

(३) आमासमेत आँखाभरि आँसु पाउँ भन्थी, त्यस दुम्राले वा विदेश लगेर बेच्छ ?...वा कतै अलपत्र छाडेर भाग्छ । ...के डर लाग्दो खबर आउन पनि बेर छैन । । पत्तो त लाउनु पर्ने हो बाबै !...त्यस्ती चलाख मान्छे थिई खोई ...। (पृ.२३३)

माथिको उदाहरण (१) मा महिलाहरूलाई घरमै बस्ने र घरको निगरानीमा रहने पराधीन प्राणी ठानेको छ। अस्मिता एकै छिन ढिलो घर आउँदा पनि कहाँ गई वा के भयो भनेर खोजीनिती भएको छ। यहाँ महिलाहरू कमजोर र डरपोक हुन्छन्, उनीहरूको संरक्षणकर्ता पुरुष हो भन्ने मानसिकता देखिएको छ। उदाहरण (२) मा पनि

महिलाहरूले पुरुषहरूको निगरानी र नियन्त्रणमा बस्नुपर्ने कुरा प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ अस्मिता मानेसँग भागेपछि उसलाई मानेले बेच्छ वा कतै अलपत्र पारेर छोड्छ भन्ने कथनमार्फत महिलावर्ग पुरुषद्वारा बेचिने वस्तुका रूपमा चित्रण गरिएको छ ।

चिठी कथाभित्रकी पात्र अस्मिता पढेलेखेकी बाठी र स्वावलम्बी तथा सक्षम महिला हो । ऊ समाज रूपान्तरणको अभियन्ताका रूपमा कथामा देखिएकी छे तर समाजले यसलाई पचाएको छैन । महिला भनेका पुरुषका दासी हुन् । उनीहरूको घरबाहिरको वातावरणसँग समायोजन गर्न सक्ने बौद्धिकता हुँदैन रकेवल घरभित्रका काम गर्न मात्र सक्षम हुन्छन् भन्ने आम मानसिकता नेपाली समाजले बोकेको छ । नारी यस्ती दासी होस् भन्ने समाज चाहन्छ, जसले पुरुषको लागि दुईछाक खाना पकाओस्, पुरुषका र बच्चाहरूको लालनपालन गरोस् र पुरुषका सबै मानसिक तथा शारीरिक प्यास तृप्त गरोस् (नसरीन, २०६४, पृ. ९१-९२) । अस्मिता सामाजिक न्याय र समानताको लागि आफ्नो अपनत्व र स्वलाई सार्थक बनाउन र यथास्थितिको विस्थापन गरी नयाँ स्थितिको स्थापना गराउनका लागि अग्रसर छे । ऊ तत्कालीन विभेदकारी समाजको व्यवस्थालाई उन्मुलन गरी शान्त र न्यायपूर्ण नेपाल निर्माणमा लागि रहेकी छे । यहाँकी अस्मिता तत्कालीन नेपाली समाजद्वारा सीमान्तकृत महिलाहरूको प्रतिनिधि पात्र बनेर आएकी छे तर समाजको समग्र चेतना र नीतिनियमको तह भने नारीलाई दोस्रो दर्जाको नागरिक मान्ने खालको छ । मानव समाजमा सभ्यताको विकासका क्रममा “मातृसत्ता र यसको संवेदनावादको ठाउँ पितृसत्ता र बुद्धिवादले लिएपछि नारीहरू होचिँदै आए” (गौतम, २०५९, पृ. ३६०) यस कथाका नारी पात्रमा चेतनाहीनता त छैन तर उनीहरूमा रहेका चेतनाको तह पुरुषप्रधान समाजले तय गरेका नियमकै आडभरोसामा मौलाएको छ र नजानिँदो पारामा नारीहरू यसैको बन्धनमा परेको पाइन्छ ।

जातीय सीमान्तीयता

चिठी कथामा नेपाली समाजमा रहेको जातीय विभेदको यथार्थ प्रस्तुत भएको छ । तत्कालीन समाजभित्र तल्लो र माथिल्लो जात भनी विभेदकारी व्यवस्था रहेको छ । यहाँ माथिल्लो जाति मानिएको बाहुनले तल्लो जात मानिएको दमाईलाई शोषण गरिरहेको देखिन्छ ।

(१) त्यो छत्रे दमाईलाई सम्धी भनेर राडी ओछ्याउँछसुकी ... त्यसको छोरो त्यो मानेलाई ज्वाइँ भनेर पुज्छस् कि ... तैँ गर् छि छि ! के के देख्नुपर्ने भो छोरा ? तँ यत्रो गाउँकै अध्यक्ष भएको... मरेर गएकी भए पनि एक दिन दुई दिन ... विस्तारै बिसिइन्थ्यो ... सात डाडापारीको सँग टपक्क टिपेर हिँडेकी भए पनि पो तैँ बरु... मरिजाम् ... पानी चलसम्मकासँग अनमरिएकी भए पनि त खप्नु...। (शर्मा र सुवेदी, २०४१, पृ. २३१)

माथिको उदाहरण (१) मा पानी चल अचलका रूपमा रहको वास्तविकतालाई यहाँ देखाइएको छ । नेपाली महिलाले आफ्नो जीवनको निर्णय गर्दा तल्लो जातिको माने ज्वाइँ भएर आउने र छत्रे दमाईलाई सम्धी भनेर भन्नुभन्दा बरु देवघाट गएर बस्ने बाआमाको रुढिगत र परम्परावादी सोचाइ यहाँ देखिन्छ । समाजले बनाएको जातिवादी नियममा सानो भनिएको जातिलाई मान्छे नै नगन्ने प्रवृत्ति यहाँ रहेको छ । यसबाट परम्पराबाट चलिआएको चालचलन र रीतिरिवाज जातीय दृष्टिले अमानवीय र विभेदकारी भएको स्पष्ट हुन्छ ।

कथामा उच्च जातिले गरेको श्रम, सीप चल्ने तर पानी र खाद्यान्न नचल्ने शोषणयुक्त समाजमा कथित दलित वर्गले भोग्नुपरेको पीडा भोग्ने प्रतिनिधि माने दमाईको परिवारलाई उभ्याइएको छ । यहाँ माने गरिब र दलित जाति भएकाले शिक्षित र सभ्य भए तापनि बाहुनकी छोरी अस्मितालाई विवाह गर्न समाजले बन्देज लगाएको छ । उसले अस्मितालाई भगाउनुलाई यहाँ अपराध मानिएको छ । अस्मिताले विचारमा स्वच्छता र दिल

ठूलो भएको मान्छे नै ठूलो हुने कुरा स्पष्ट पारेकी छे तर तत्कालीन समाजले जातभातभन्दा स्वच्छ विचार र स्वच्छ दिल नै ठूलो हुन्छ भन्ने कुरा बुझेको छैन र बुझाउन पनि दिएको छैन, जस्तै :

(२) मरेर गएको भए पनि एक दिन दुई दिन... बिस्तारै बिसिइन्थ्यो ... सात डाडापारीको सँग टपक्क टिपेर हिँडेकी भए पनि पो तै बरु... मरिजाम् ... पानी चलसम्मकासँग अन्मरिएको भए पनि त खप्नु । (पृ. २३१)

माथिको उदाहरण (२) मा यहाँ तल्लो जातसँगको पारिवारिक सम्बन्ध गाँस्नुभन्दा बरु मनु निको मानिएको छ । सामाजिक प्रतिष्ठाका डरले यहाँ समाजभन्दा धेरै टाढा गएको भए हुन्थ्यो भन्ने आशय रहेको छ साथै समाजमा जातीय विभेदभित्र पनि पानी चल्ने र नचल्नेमा ठूलो विभेद गरिएको स्पष्ट हुन्छ । यसरी जातीय हिसाबमा पानी चल र पानी अचल भनी विभेदकारी संस्कृतिको निर्माण गरिएको र पानी नचल्ने भनिएका तल्लो जातका मानिसलाई निकृष्ट मानिएको वास्तविकता अभिव्यक्त भएको छ । यहाँ अस्मिताले दमाईसँग बिहे गरेपछि घर नै अशुद्ध भएको हुनाले घर चोखो पार्न गाईको गहुँत छर्कनुपर्ने धार्मिक मान्यता रहेको छ ।

यहाँ मान्छेले मान्छेप्रति घृणा गरेर जातकै आधारमा अपहेलना सहनुपर्ने तर निम्न जातको मान्छेभन्दा पशुहरू शुद्ध र प्रिय देखिनु अमानवीयताको पराकाष्ठा हो । नेपाली समाजभित्रको उच्चजातको हैकमवादभित्र निम्नजात अधीनस्थ भएको छ । उच्च जात शासक र निम्न जात शासित भएको संस्कृति यहाँ छ । उच्च जातको शक्तिभित्र सीमान्तीय बन्न बाध्य पारिएको निम्न जाति पीडामा बाँच्न बाध्य छन् । यहाँ संस्कृतिको स्थिरताप्रति मोह गर्ने समाज र परिवर्तनका लागि क्रान्ति र विद्रोह गर्ने अस्मिता यथास्थितिवादी समाजबाट पीडित छे र सांस्कृतिक रूपमा उसलाई मानसिक दण्ड दिने प्रयास गरिएको छ ।

नेपाली समाजभित्र सानो जातलाई अशुद्ध वस्तुका रूपमा लिइन्छ । तत्कालीनसमाजमा उच्च जातिको निम्न जातका सँगको अन्तर्जातीय विवाहले सर्वस्व बिग्रने मान्यता रहेको छ । सानो जात भएकै कारणले विवाहपश्चात् केटीलाई फिर्ता गरेर ल्याउनेसम्मका कार्यहरू नेपाली समाजमा हुने गरेका छन् । तत्कालीन नेपाली समाजभित्र सानो जातले छोएको ठूलो जातकाले खान नहुने र सानो जातको मान्छे ठूलो जातको मान्छेको घरभित्र पस्न नहुने कुरीति र कुवृत्ति रहेका छन् । कथाभित्र समाजमा निहित हिन्दू धर्म र परम्पराको वर्णन छ । हिन्दू धर्मअनुसार राम्रो काम गरे स्वर्ग जाने र नराम्रो काम गरे नर्कको बास रहने विश्वास रहेको छ । सीमान्तीय वर्गमाथिको बहुरूपी दमन र शोषण भइरहेको छ (श्रेष्ठ, २०६८, पृ. ११) । यहाँ धर्मका नाममा पनि बाहुनहरूलाई उच्च र धार्मिक मानिएको छ र यसमा पनि धर्मको खोलमा जातीयताकै दृष्टिले अपमान भएको पाइन्छ । हिन्दू धर्मशास्त्र बमोजिम अन्तर्जातीय विवाहलाई कुकर्म मान्ने र त्यस कर्ममा सरिक व्यक्तिले धर्म समाप्त पारेको तर्क यहाँ छ, जस्तै :

(३) अध्यक्षज्यू... आजै उपाध्ये बाहुनकी छोरी दमाईसँग ? तपाईंका नाकमा कालो लाग्यो... तपाईंको राजनीति पनि सकियो... तपाईंका बाबुआमा... विचरा विहानभरि देवीदेवताको नाम जाछन् ... यता नातिनीले धर्मकर्म सब नर्कमा हालिदिई !... (शर्मा र सुवेदी, २०४१, पृ. २३०)

माथिको उदाहरण (३) मा जातिवादी विभेदपूर्ण परम्पराले समाजमा अन्तर्जातीय विवाहलाई नर्कसँग तुलना गरेको छ । यहाँ अस्मिता र मानबहादुरको अन्तर्जातीय विवाहलाई इज्जत, राजनीति जस्ता कुरासँग जोडिएको छ । यहाँ देवीदेवताको पूजा गर्ने र नाम जप्ने ब्राह्मणहरूलाई उच्च र गरिमायुक्त तर दलित जातिलाई निम्न बनाइएको छ । यसले पनि जातीय रूपमा रहेको उच्च र नीचको कथित विभाजनले समाजमा जातीय विभेद सिर्जना गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

तत्कालीन नेपाली संस्कृतिको पीडामा परेका कथित तल्ला जातका मानिसहरू निरीह र आवाजविहीन भएर शोषित भइरहेका छन् । यिनीहरूले समाजभित्र हाँस, खेल्न, लेखापढ गर्न र स्वतन्त्र एवम् निर्भीक भएर जिउन पाएका छैनन् । समाजको मूलधारबाट तल्लो जातलाई पाखा लगाइएको छ, किनकि संस्कृतिका निर्माता हुने खाने र उच्च जाति नै हुन् । उच्च जातिले तल्लो जातलाई शोषण गरेर आफ्नो प्रभुत्व जमाइरहेको छ । समाजमा उच्च जातमा रहेकाले निम्न जातमाथि प्रयोग गर्ने भाषिक शब्दहरू अशिष्ट र असभ्य छन् । कथामा छोरीले आफ्नो रोजाइको मान्छेसँग जीवन खुसीसँग बिताउने कुरालाई बरु मृत्यु रोजेको भए राम्रो हुन्थ्यो भन्नुले यस कुरालाई खुलस्त पार्छ । यहाँ उच्च जातले निम्न जातसँग वैवाहिक सम्बन्ध जोडेमा इज्जत जाने, कुलघरान बिग्रने र सामाजिक बेइज्जती सहनुपर्ने धारणा देखिन्छ, जस्तै :

(४) मोहन, आमाले के भनी भन्छस् होला ! अब छुट्टयाउँदा पनि त साराले थाहा पायो !... दमिनी भनिहाल्छन्
... अब यो बुढेसकालमा ... बसाई हिँडाई है ... कुन मुख देखाएर बस्नु? (पृ. २३१)

(५) आमासमेत आँखाभरि आँसु पाउँ भन्छन्, त्यस डुम्राले वा विदेश लगेर बेच्छ (पृ. २३३)

माथिको उदाहरण (४) मा छोरीले कथित तल्लो जातिसँग विवाह गरेकै कारण मुख देखाउन नहुने अवस्था रहेको र बसाई हिँडनुपर्ने परिस्थिति रहेको खुलासा गएको छ । यस कुराले समाजमा कथित माथिल्लो जातिले आफ्नो जातीय उच्चताको घमण्ड र अरू जातिलाई गर्ने तुच्छ व्यवहार स्पष्ट पार्छ । उदाहरण (५) मा दमाईलाई अपमानबोधक शब्दको प्रयोग गरिएको छ । नेपाली समाजका उच्च जातले निम्न जातको दमाईलाई डुम्रा भनी हेला गरेका छन् । यहाँ सानो जातले गर्ने राम्रा कर्महरूलाई पनि अपराधिक गतिविधि भनिएको छ । मानवहादुरले श्रीमतीका रूपमा ग्रहण गरेकी अस्मितालाई बेच्छ वा छोडेर भाग्छ, एवम् डरलाग्दो खबर आउँछ, भन्नुले ऊसप्रतिको सोचाइ सकारात्मक नभएको प्रष्ट हुन्छ ।

चिठी कथामा समाजले मानवहादुर र अस्मिताको संघर्षशील जोडीलाई समाज रूपान्तरण गरी पुरातन संस्कारसमाप्त पार्ने अग्रदूतको रूपमा लिन सकेको छैन बरु अलग्याउने प्रयास गरेको छ । जातीय सीमान्तीताका कारण विडम्बनायुक्त नेपाली संस्कृति विकृत बनेको छ (सुवेदी, २०७३, पृ. ६२) । यहाँ छुवाछुत र जातजातिप्रतिको विभेदकारी नीतिलाई बढावा दिन खोजिएको छ । मान्छेले जातीय शक्ति निर्माण गरी मान्छेलाई दाससरह व्यवहार गरेको छ, र शक्ति कमाएर मानिसले मानिसलाई दास बनाएको छ, भन्ने सम (२०५९, पृ. १९) को तर्क यस कथामा लागू हुन्छ ।

निष्कर्ष

चिठी कथाभित्र वर्गका आधारमा सामाजिक विभेद रहेको छ । नेपाली समाजभित्र उच्च वर्गले निम्न वर्गलाई दमन र शोषण गरिएको छ । त्यसैले कथामा चित्रित समाजमा वर्गीय विभेद र अन्यायपूर्ण व्यवहार देखापर्छ । तत्कालीन समाजमा धनी र गरिव बीचको सम्बन्ध मान्छेमान्छे बीचको मित्रवत् सम्बन्ध नभएर मालिक र दासको रूपमा रहेको छ । उच्च वर्ग शक्तिवान् र निम्न वर्ग शक्तिविहीन् भएको यही यथार्थ कथामाप्रस्तुत गरिएको छ । तत्कालीन समाजभित्र पितृसत्ताको हैकमवादभित्र महिलाहरू दविएको यथार्थ कथामा प्रस्तुत गरिएको छ । कथाका महिलाहरू पितृसत्तापरक सोचअनुसार निर्देशित, शाषित, पुरुष सञ्चालित र पराधीन छन् । जातीय दृष्टिले हेर्दा समाजमा रहेको उच्च जात र निम्न जातबीचको दरार र माथिल्लो जातिले तल्ला जातिलाई शोषण, विभेद र अपहेलना गरेको पाइन्छ । यहाँ धर्मका नाममा पनि जातीय विभेद गरिएको छ । देवीदेवताको नाम पुकार्ने तर मान्छेलाई मानवताको दृष्टिले नहेर्ने मान्छेहरूको समूहले धर्म र संस्कृतिका नाममा पनि निम्न जातलाई

सीमान्तीय बनाएको छ । चिठी' कथाभिन्न वर्ग, लिङ्ग र जातिका आधारमा मान्छेबीचमा विभेदित व्यवहार गरेको तथ्य स्पष्ट हुन्छ । यहाँ वर्गीय हिसाबमा उच्च वर्गमा मानिसहरूको नियम र नियन्त्रणमा रहेका निम्न वर्ग सीमान्तीय र पराधीन बनेको अवस्था रहेको छ जातीय दृष्टिले उच्च जाति मानिएका बाहुनक्षेत्री र तिनका नियन्त्रणमा रहेको समाजबाट तल्लो जाति मानिएका दमाईहरू शासित, शोषित र सीमान्तकृत बनेको प्रस्ट हुन्छ ।

सन्दर्भसामग्री

- गिरी, अमर (२०७०). सांस्कृतिक अध्ययनका सैद्धान्तिक आधार र अवधारणा. लिखत पाण्डे. (सम्पा.). *भृकुटी समालोचनात्मक एवम् अनुसन्धानात्मक साहित्यिक-सांस्कृतिक संग्रह*, भाग, १९. भृकुटी एकेडेमिक पब्लिकेसन.
- गौतम, कृष्ण (२०५९). *आधुनिक आलोचना अनेक रूप अनेक पठन*. (दो.संस्क.). साभा प्रकाशन.
- देवकोटा, लक्ष्मीप्रसाद (२०५४). मुनामदन (पाँ. संस्क.). साभा प्रकाशन.
- नसरिन, तसलीमा (२०६४). *प्रतिरोध* (अनु. महेन्द्र महत). विएन पुस्तक संसार.
- पाण्डेय, ताराकान्त (२०७३), *मार्क्सवाद, सांस्कृतिक अध्ययन र साहित्यको समाजशास्त्र*. साभा प्रकाशन.
- बराल, ऋषिराज (२०७३). *मार्क्सवाद र सवाल्टर्न अध्ययन*. साभा प्रकाशन.
- बुभाएर, सिमोन द (२०६०). *महिला*. (अनु. रमेश सुनुवार). प्रगति पुस्तक सदन.
- शर्मा, मोहनराज र सुवेदी राजेन्द्र (२०४९). (सम्पा.). *समसामयिक साभा कथा*. साभा प्रकाशन.
- श्रेष्ठ, तारालाल (२०६८). *शक्ति स्रष्टा र सवाल्टर्न*. डिस्कोर्स पब्लिकेशन.
- सम, बालकृष्ण (२०५९). *चिसो चुल्हो* (पाँ. संस्क.). साभा प्रकाशन.
- सुवेदी, राजेन्द्र (२०६३). *सांस्कृतिक अध्ययन र नेपाली साहित्य*. पाठ्य सामग्री प्रकाशन.